

“İlim-Bilim” üzerine düşünceler

Erdoğan Yılmaz

Çoğu sözcük ve kavramın anlam değişimine uğraması, birbirinin yerine kullanılarak düşünce bulanıklığına yol açılması; kasıtlı algı çarpıtmaları ve gerçeği karartma çabaları, bizde de çoktur. Örneğin *ilimle bilim, alim-ulemayla bilim insanı'nın birbiri yerine kullanılması böyle bir yanılsamadır...*

Sözcük ya da kavramların tarihsel süreç içinde ve çeşitli etkenler altında anlam ve kullanım yerleri bakımından değişime uğradıkları bir gerçek. Bu konuda siyaset bilim profesörü **Reinhart Koselleck** (1923-2006)'in dilimize de çevrilmiş çalışmalarına bakmak yararlı olur.(1) Yazar özellikle “ilerleme” kavramını ele almış, pagan antikçağda algılanış biçiminden başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte neler olup bittiğini ayrıntılı olarak incelemiştir. Sözcüğün Hristiyanlıkla birlikte yeni bir anlam kazandığına dikkatimizi çeken **Koselleck**'e göre “...İsa'nın dünyaya gelişinden sonra, insanlar artık son **çağda oldukları**”na inandıklarından ve “... **yeni bir şeylerin olmayacağını düşündüklerinden** (ilerleme) **tasavvur edilemez**” olmuş, “**bu da** (Hristiyanlarda ilerleme deyince) **Hristiyanlık ümidinin ereği olan Tanrı ile birleşme**” algısı yaratmıştır. Amaç, “... **inançlı insanlar olarak öğrenilebilen bir ilerleyiş**, dünyevi bir karmaşadan kurtulmak ve birincil olarak Tanrı'ya giden yolu” açmaktır.

Öte yandan bilimsel devrimler ile bilimlerin ilerlemeleri dinsel beklenti alanını daraltmış ve giderek bu beklentileri geri itmiştir. Bu konuda kafa yoran düşünürlerden biri olan **Kant**(1724-1804) “**kiyamet beklentilerini ilericilikmiş gibi göstermeyi kendilerine iş edinmiş olan teologların anlayışına karşı savaşı**.” İlerleme kavramının tam olarak bağımsız bir kavrama dönüşmesi 80'li yılları bulsa da bunun kökleri **Kant**'ın yaklaşımına uzar: “...**iyiye doğru olan ilerleme, doğanın bir hediyesinden çok, insana ebediyen verilmiş bir görevdir.**” Bunun da yolu akıldan, bilimden geçer. 1789 sözcüğün kullanımını tümüyle değiştirir, “ilerleyiş”in yerini “**mükemmelleşme**” alır. Bu gelişmeler **Koselleck**'e, **Bacon** (1561-1626)'ı anımsatır: “...**O'na göre geçmişin yanlışlıkları geleceğin ümitleridir.... bilimlerin bugüne kadar olan tarihi, bilimlerin ilerleyişi karşısında yükselen bir engeller tarihidir...**”

Çoğu sözcük ve kavramın anlam değişimine uğraması, birbirinin yerine kullanılarak düşünce bulanıklığına yol açılması; kasıtlı algı çarpıtmaları ve gerçeği karartma çabaları, bizde de çoktur. Örneğin *ilimle bilim, alim-ulemayla bilim insanı'nın birbiri yerine kullanılması böyle bir yanılsamadır...* Her ne kadar sözlükler, bunların eş anlamlı olduğu biçiminde bir açıklama yapıyorsa da bunun tartışmaya çok açık olduğunu düşünüyorum. Kanımca bu sözcükler eş anlamlıymış gibi birbirlerinin yerine bilinçsiz olarak kullanılıyorsa budüşünce bulanıklığı, bilinçli kullanılıyorsa algı çarpıtması demektir.

Bedia Akarsu “**Klasik mantık için kavramlar çoğunlukla nesnel(dir)**” ama “**bunun yanında ilişki ve görevlerinden (de)söz etmek gerekir**” diyor. (2) Bu ölçütü biraz kurcalarsak İlim-bilim, **alim-ulema** ve **bilim insanı** kavramlarının, nesnel bir bakış açısıyla, hiç de aynı anlama gelmediğini görebiliriz. Yani bu sözcüklerin, tarihsel süreç içinde apayrı ilişki

ve görevlere sahip bulunduğu; işlevlerinin, kullandıkları kaynak ve araçların, düşünce ve yöntemlerinin aynı olmadığı kolaylıkla görülür.

..Bu kavramların birbiri yerine kullanılması sorunu oldukça güncel ve canlıdır. Örneğin, **Amit Bein**, 2005'te türbanla ilgili AİHM kararları nedeniyle dönemin başbakanının, **"bu konuda söz hakkı mahkemele- rin değil ulemanın"** dediğine işaret ediyor. Buradaki **"ulema"**yı **"bilim insanı"** yerine kullanmak bir yana işin içine bir de, **"kadı-yargıç"** ve **"çağdaş hukuk-şariat hukuku"** ya da **"laik devlet-şer'i devlet"** sorunu da katılmış oluyor. Hele bir de bir milletvekilinin 09 Kasım 2020'de TBMM'nde ettiği **"şariat bizim hukukumuzdur"** lafını ve cumhurbaşka- nının faiz konusunda **"nas (yani ayetler ve hadisler) ortada, sana bana ne oluyor"** dediğini eklersek tam da **Bacon**'ın sözünü ettiği gibi bilimin önündeki engelin dinsel bilgi ve inancı karşılayan ilim olduğu açıkça gö- rülür.

Bein "İlmiye sınıfının devlet ve yönetim erki üzerinde merkezi ve be- lirleyici mücadelesini" anlattıktan sonra sözü **"Diyanetin cumhuriyet kimliğini kaybetmeden (?) daha fazla Osmanlı vassını tekrar kazanabi- lecek, daha güçlü ve özerk bir kurum olarak örgütlenmesi talep- leri"**ne getirdiğini ve bunun **"çoğulculuk, barış, demokrasi ve istikrar davasına hizmet edilebileceği"**(?) sonucuna vardığını görüyoruz. (3) Bu örnek, sözcük ve kavramları kullanırken, ister bilinçli ister bilinçsiz, düşünce bulanıklığına yolaçmıyor mu? Hatta bence iş bulanıklık ötesi bir çarpıtmaya varıyor. Bu nedenle de **bilim** yerine ilim, **bilim insanları** yerine 'ulema'nın seçilmesi, bana bir rastlantı olarak gözüküyor.

Bu örnek ve kısa saptamalar bile, bugün diyanetin, **"ilmiye sınıfının devletin yönetim erki üzerinde merkezi belirleyici bir rol mücadelesi"** açısındandır ciddi ve tehlikeli bir adımın yeni atılmadığını, **"diyanetin Osmanlı vassını kazanarak güçlü ve özerk bir kurum olarak örgütlenmesi"** düşüncesinin açıkça bir amaç olduğunu düşündürüyor. O günden bu güne gelişen olay, durum ve edilen laflar, hatta vaaz ve "fetva"lar bu temel yaklaşımın bir sonucu değil midir?.. Yakında ekonomi biliminin konu- su olan faiz hakkında da sayın cumhurbaşkanının sözlerinden sonra bir fetva bekleyebiliriz!..

Bugün diyanetin en yüksek bütçelerle iktidar erkine ortak edilmesi, ya- şamın her alanına ve bireyin özeline kadar müdahale etme hakkını ken- dinde görerek, şariat devletindeki bir fetva makamı gibi görev yapma yönelimi, her şeyi dinsel esaslara göre biçimlendirme girişimleri, ülkenin kurtarıcı ve kurucu liderine uzanan haksız göndermeler, kabul edilmesi olanaksız bir tutum ve davranış olarak sık sık yaşanıyor. Bu düşüncelere alışmamız ve zihinlerimize yerleştirmemiz isteniyor, tepkiler ölçülüyor, biraz durur gibi oluyor sonra aynı konu gündeme yeniden getiriliyor.

Bununla yetinmeyip, diyanetin birçok bakanlıkla –özellikle Milli Eğitim Bakanlığı ile- ortak projelerde yetkili kılınması, yönetim erkinde söz sa- hibi olması, merkezi bir rol üstlenmesi, küresel bir salgın konusunda bile temizlik ve sağlık amaçlı alkol kullanılmasına **"icazet"** verme yetkisini

Bedia Akarsu "Klasik mantık için kavramlar çoğunlukla nesnel(dir)" ama **"bunun yanında ilişki ve görevlerinden (de)söz etmek gerekir"** diyor. (2)Bu ölçütü biraz kurcalarsak İlim-bilim, **alim-ulema** ve **bilim in- sanı** kavramlarının, nes- nel bir bakış açısıyla, hiç de aynı anlama gelme- didiğini görebiliriz. Yani bu sözcüklerin, tarihsel süreç içinde apayrı iliş- ki ve görevlere sahip bulunduğu; işlevlerinin, kullandıkları kaynak ve araçların, düşünce ve yöntemlerinin aynı olma- dığı kolaylıkla görülür.

Başka bir deyişle kuruluşu 1330 tarihine giden Osmanlı medreselerinin müfredat programına ait bilgiler, derlemelere (?) ve 16-19. yüzyıllar arasında yaşamış kişilerin beyanlarına göre (?) biçimlendirilmiştir. (4) Bu kaynaklara bakıldığında, zaman zaman değişikliklere uğramışsa da özetle **Sarf ve Nahiv** (dilbilgisi ve gramer kuralları), **Belagat** (edebiyat kuralları, edebi sanatlar), **Fıkıh** (şeriat hukuku), **Hadis** (Muhammed'in söz ve eylemleri), **Tefsir** (Kur'an yorumu), **Kelam**, (İslam dininin ana ilkelerini dini esaslara dayanarak akli kanıtlarla açıklamaya çalışma) gibi temelde dinsel konulu derslere yer verilmiştir.

kendinde görmesi, salgının sorumlusunu cinsel kimlik seçimiyle ilişkilendirerek açıklamalar yapması gibi sınırları her geçen gün genişleyen birçoğu kendinden menkul bir vehim ve hak olarak ortaya çıkan "**görev ve işlev**"ler, işin nerelere vardığına ciddi örnek oluşturuyor. Bu tutum, toplumsal huzur ve ilişkileri bozacak ve çağdaş bilimin ışığını karartacak, bilimin ilke ve yöntemlerini bir kenara atacak tehlikeli bir anlayış ve tutuma kapıları ardına kadar açıyor. Öyle ki bu, **Koselleck**'in altını çizdiği gibi, "ilerleme" kavramına ortaçağ öncesi bir Hıristiyanlık yaklaşımına benzer biçimde "**Tarıya giden yolu açma ve dünyevi kaostan kurtulma**" anlamı yüklenmesi gibi bir çarpıtmaya benziyor.

Madem ulemaya ve tabii diyanete "**Osmanlı vasfını tekrar kazandırmak ve daha fazla merkezi belirleyici bir rol vermek**"ten söz ediyoruz o halde "ulema"nın "ilmi"ne daha yakından bakmak yararlı olacaktır. Hem böylece ilim-bilim aynı ilişki ve görevlere sahip kavramlar mıdır daha iyi anlarız.

İlimin ne olduğu ve Osmanlı eğitim sistemi içinde yer alan medreselerde hangi ilimlerin okutulduğu konusuna odaklanan yazar **Cevat İzgi**, "**İlimlerin tasnifiyle ilgili eserleri, Osmanlı alimlerinin otobiyografilerini ve icazetnamelerini (bir çeşit diploma) Darü'l-hilafeti'l-Aliyye Medreseleri'nin müfredat programı**"nı araştırıp bir sonuca ulaşmaya çalışanlardan birisidir. (4)

İzgi'nin, bu kaynakları arasında, yazarı bilinmeyen ve 1741 yılında Fransız elçisinin isteği üzerine yazılan **Kevakib-i Seb'a**, İshak b. Hasan et-Tokadi (Ö.1689), **Erzurumlu İbrahim Hakkı** (Ö.1780), **Taşköprülüzade** (Ö.1561), **Katip Çelebi** (Ö.1658), **Bursalı İsmail Hakkı** (Ö.1625), **Cevdet Paşa** (Ö.1895) vardır. Başka bir deyişle kuruluşu 1330 tarihine giden Osmanlı medreselerinin müfredat programına ait bilgiler, derlemelere (?) ve 16-19. yüzyıllar arasında yaşamış kişilerin beyanlarına göre (?) biçimlendirilmiştir. (4) Bu kaynaklara bakıldığında, zaman zaman değişikliklere uğramışsa da özetle **Sarf ve Nahiv** (dilbilgisi ve gramer kuralları), **Belagat** (edebiyat kuralları, edebi sanatlar), **Fıkıh** (şeriat hukuku), **Hadis** (Muhammed'in söz ve eylemleri), **Tefsir** (Kur'an yorumu), **Kelam**, (İslam dininin ana ilkelerini dini esaslara dayanarak akli kanıtlarla açıklamaya çalışma) gibi temelde dinsel konulu derslere yer verilmiştir.

Her ne kadar, **Hesap** (Matematik), **Hendese** (Geometri), **Hey'et** (Astronomi) ile **Hikmet** (Felsefe) derslerinin okutulduğu kayıtlarda varsa da, bazı şeyhülislamın genelde dinsel gerekçeler ileri sürerek muhalefet etmeleri sonucu bu dersler ya içerik olarak daraltılmış ya da programlardan çıkarılmıştır. **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın** "Kelam ilmi" ile ilgili saptaması ilginçtir: "**Abbassiler zamanında İslam alemine girmiş olan eski Yunan'ın fizik, metafizik, matematik, kimya ilimlerinden bahseden**" bu "ilim"e karşı "**bazı mezhepler, Muhakeme ve akla dayandığı**" gerekçesi ile tavrı almışlar ve hatta "**kelam ile uğraşmanın küfür olduğunu bile ilan etmişlerdir.**" Buna rağmen **Fatih Sultan Mehmet**'in, kurduğu medresesinde programa bu dersi koydurduğunu (daha sonra kaldırıldığını) da ekleyelim.

Medreselerdeki dersler (ilimler) ve içerikleri konusunda Uzunçarşılı, özetle, “Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin bir program dahilinde nasıl bir sıra takip ettiğini sarih olarak bilmiyoruz (?) fakat derslerin İslam aleminde aşağı yukarı hemen birbirinin aynı bir program dahilinde ve aynı şekilde tedris edildiğini.... görmekteyiz” diyor ve “derslerin ne şekilde okutulduklarına dair bir fikir vermek için 16. Asrın büyük alimlerinden Taşköprülüzade (Ö.1561)’nin” eğitim sürecini şöyle aktarıyor: “.... medrese dersine Arapça lugat ezberlemekle başlıyor, amcasından(?) sarf, nahiv ve lugat kitapları okuyor, sonra akaid (islami inançların tümü), sonra dayısından(?) kelimeler, sonra hadisle ilgili kitapları okuyor, münazara ilmine dair (hasmî ikna için kullanılan yolları öğreten) ders görüyor...” ve “30 yaşında müderris oluyor. Buna göre on yıl (?) medrese tahsili alıyor.”(5)

Halil İnalçık, İslamiyette Tanrı’ya erişme inancının iki kolda yürüdüğünü belirttiğinden sonra bunlardan birinin **tasavvuf**, ötekini ise kutsal metinleri doğru okuyup, Kur’an, hadis ve tefsir (yorum ilmi) ile yetinenler olduğu biçiminde bir tanım yapar. Bu ikinci yolu tutanlar “**medrese uleması**”dır. (6) İnalçık’ın değerlendirme ve bu saptaması, medrese ulemasının “**ilim dediği şeyin “kutsal kaynaklarla ilgili metinleri okuma, bunları yorumlama”** ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Osmanlılar döneminde sultan ve çevresi bu işi yapanları yüceltmiş, korumuş, bazılarını yakınlarında bulundurmış, onlardan etkilenmiş, hatta karar verirken, onların yönlendirmeleriyle hareket etmişlerdir.

Bu kesimle içli dışlı yakın ilişkiler, devlet yönetiminde onlara “merkezi bir rol verilmesi” sultanın tek adam otoritesine dayalı bir devlette, halk için doğru, adil ve sağlıklı kararlar alınmasını çoğu kez olumsuz yönde etkilemiştir. Sultanlar kişisel inanç ve bağlı buldukları tarikat ya da şeyhlere itibar ederek, dinsel ilim-bilgi ve inançla “**bilim**”in önüne duvar olmuşturlar. Kendileri gibi halkı da tarihsel, sosyolojik, askeri ve ekonomik gerçeklerden, çağın gidişatından koparmışlar ille de ulemaya danışmışlar, onların dediklerine bağlı kalmışlardır. Yani ulemaya ya da dine, diyanete devlet yönetiminde merkezi bir rol vermişlerdir. Zor zamanlarda sıkıntıları aşmak için dine daha çok sarılmanın, giderek rüya yorumlarına ve yıldızlara bakarak hareket etmenin, akli ve bilimi dışlamanın sorunları çözeceğine inanmışlardır. Bu yaklaşım, koca bir devleti batıran temel nedenlerden biri olmuştur.

Bu yol, bilimin temelini oluşturan yöntem ve yaklaşımlardan çok uzak, kanıtsız koşulsuz inanca ve tek kaynağa dayanan bir dogmatizmdir. Bundan kuşku duyulması, otoritenin tartışılması vesorgulanması yasaklanmış, düşünme engellenmiştir. Bu çerçevede ilimle bilimi birbirinin yerine kullanmak kanımca doğru olamaz. Bilimin tersine ilimde güvenilir bir gözlem, deney, sınama-yanılsama, değişme ve gelişme yoktur. Oysa **Karl Popper (1902-1994)**’in deyişiyle “**bilim yanlışlanabilir olmalıdır; bir şeyi gerçek bilim olarak belirleyen şey çürütülmeye açık olma potansiyelidir.**”(7)

İşin özü **Remzi Demir**’in söylediği gibidir: “**Bilimsel bilginin yöntem ve doğasının dinsel bilginin yöntem ve doğasından farklı oluşu hem**

Dođu'da hem Batı'da büyük sıkıntılara yol açmıştır. Bugün de söz konusu sıkıntılar (özellikle İslam Alemi'nde) sürüp gitmektedir; çünkü bütün çabalara karşın bunları giderecek ve Müslümanların üzerinde uzlaşmalarını sağlayacak bir çözüm yolu bulunmuş değildir.... bilimin ortaçağda İslam dünyasındaki "ilim"le birebir örtüşmediğini gözden irak tutmamak gerekir.... bilimsel bilginin yöntem ve doğası dinsel bilginin yöntem ve doğasından farklı"dır.⁽⁸⁾

Bence çözüm, işe sözcük ve kavramları yerli yerinde kullanmaya başlamak ve onların ilişki ve görevlerini doğru anlamaktan geçiyor. Bilim, artık yüzyıllar öncesinde kalan ilim-dinsel dogma olmadığı gibi bilim insanı da ulema değildir. "Bilim" in ve "bilim insanı"nın bu algı çarpıtmalarından arındırılması, toplumsal aklın bulanıklaştırılmasına, amaçlı ve bilinçli algı çarpıtmalarına son verilmesi bir zorunluluktur.

- (1) **Reinhart KOSELLECK**, "İlerleme" Dost Yayınları, Ankara 2007, S.37-77
(Yazarın bir de İletişim Yayınlarında çıkan "Kavramlar Tarihi" kitabı bu konuda önemli bir kaynaktır.)
- (2) **Bedia AKARSU**, "Felsefe Terimleri Sözlüğü" İnkılap Yay. İstanbul 1988, S.114
- (3) **Amit BEİN**, "Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti..." Kitap Yay. 2013, S.10 ve S. 230, 231
- (4) **Cevat İZGİ**, "Osmanlı Medreselerinde İlim" Riyazi ve Tabii İlimler, Şehir Üniversiteleri ve Küre Yayınları, İst., 2019, S.70-107
- (5) **İ.H.UZUNÇARŞILI**, "Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı" TTK, Ankara 1988, S.40-74
- (6) **Halil İNALCIK**, "Devlet-i Aliyye, II.C." S. 3-229
- (7) **Tim LEWENS**, "Bilimin Anlamı" İletişim Yay. İstanbul 2019, S.34
- (8) **Remzi DEMİR**, "Bilim ve Ütopya" Ekim 2021, sayı 328, S.44